УДК: 341.1:341.2

БЕЙШЕМБИЕВ Э. Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ, Бишкек
BEYSHEMBIEV E. J.
J. Balasagyn KNU, Bishkek

КЫРГЫЗСТАН - КЫТАЙ: ТАРЫХЫ, МАМЛЕКЕТТИК ЧЕК АРАНЫН ЧЕЧИЛИШИ, КЕЛЕЧЕГИ

Кыргызстан - Китай: история, решение проблемы с государственной границей, перспектива

Kyrgyzstan- China: history, solving problem with the state border, perspective

Макалада азыркы жана байыркы замандан бери эле Кыргызстан менен Кытайдын байыркы тарыхы, мамлекеттик чекаранын биротоло чечилиши жана эки мамлекеттин келечеги, мамлекеттик чек ара боюнча юридикалык маселелерди көтөрүп, бул маселени өнүктүрүү боюнча келечеги талкууланат.

Урунттуу свздвр: *Кыргызстан; Кытай; мамлекет; чекара; эгемендүүлүк; «Бир кур - бир жол»; «Таза коом».*

В статье освещается история пограничных взаимоотношений Кыргызстана и Китая с древности до настоящего времени, поднимаются юридические вопросы о государственной границе, исследуются перспективы развития этой проблемы.

Ключевые слова: *Кыргызстан, Китай, государство, граница, суверенитет, «Один пояс - один путь», «Таза коом»:*

The article highlights the history of border relations between Kyrgyzstan and China from antiquity to the present, legal issues are raised about the state border, the prospects for the development of this problem are explored.

Keywords*: Kyrgyzstan, China, state, border, sovereignty, "One belt - One way».*

КЫРГЫЗСТАН.

2016 ж. 11. 12. кабыл алынган Кыргызстандын Конституциясынын кириш сөзүнөн цитата: ата - бабаларыбыздын тынчтыкта жана ынтымакта жашоо, табият менен таттуу болуу жөнүндө айткан осуятын туу тутабыз [1].*

Кыргыз мамлекетинин пайда болушун, орун алышын жана ушу кездегисин уч этапка белсек болот: 1-этап (б.з.ч.201 Ж.-1924 ж.чейин), II - этап (1924-1990 жж), III - этап (1991-2018 жж).

I - этап. Кытай илимпозу Сыма Цяньдын *Тарыхый хроника*(окуянын хроникасын прети менен жазуу) китебинде, б.з.ч. 201 ж. кытайлар байыркы кыргыздарды *гэгуньдар* дешкен. Дуйнеде этноним *кыргызды* биринчи жолу эске тушурген.

840 - 844 жж. Борбордук Азиядагы саясий бийлик толугу менен Эне - Сайлык кыргыздарга еткен. VI-XIII кылымдарда Енисейде кучтуу Кыргыз каганаты болгон.

Кокондун кысымына дуушарланган кээ бир кыргыз бийлери, Россия империясына кенулун бурушкан. Биринчилерден болуп, Чуй еренундегу Сарыбагыш уурусунун бийи Атаке - баатыр болгон. 1786 ж. 15.03. Екатерина II (Санкт-Петербургка) Кучаков жана Шергазыны женеткен [2] 1855 - 1863 жж. кыргыздар Россия империясынын курамында болгон [3].

1855 ж. 17 январдан - кыргыздар Россиянин букаралары (поданные - бир мамлекеттин жарандары) болушту. Олуттуу корутунду. *Кечмен кыргыз мамлекети* гана болгон. Анткени, эгемендуулугу жана туруктуу аймагы болгон эмес.

II - этап. 1924.14.10. - Кара - кыргыз автономия облусу тузулген. 1925 ж. - Кыргыз автономия облусу. 1926 ж. Кыргыз автономия республикам,!. 1936 ж. - Кыргыз ССРи пайда болгон. Мурдагы СССР федерациясында - эгемендуулук жана эл аралык субъектуулук 100 борбордук бийликке, туу чокусу болгон компартияга таандык эле.

Ошол учурда, юридика илиминин биринчи доктору, профессор К. Нурбеков, фундаменталдуу эмгектеринде, улуттун ез тагдьфын езу чечуу укугу, эгемендуулук, борбордук тема эле. *В. И. Ленин жана Кыргыз ССРнын мамлекеттик укуктук тузулушу*(1970 ж.) - монографиясында: *Право на самоопределение - это право народа (нации): вплоть до отделения, образования самостоятельного национального государства*, делген. К. Нурбековдун тилеги учунчу этапта гана укуктук негизде аткарылды.

III - этап. 1991 ж. 31.08. = СССР 15ке болунгондо, Кьфгызстан жацы мамлекет, эл аралык укуктун анык субъектиси катары пайда болду. 2018 ж. карата, Кыргызстанды дуйнонун 140 мамлекети де - юре (толук) тааньщы. 45 - мамлекет менен липломатиялык мамиле тузулду, 30 -консулдук ачылды. Кьфгызстан буткул дуйнелук БУУнун жана даты 200 - эл аралык уюмдардын мучосу.

КЫТАЙ.

221 ж. Кытай биринчи жолу бирдиктуу мамлекет болгон. Император Цинь Шихуан тарыхта алгачкы жолу озунун империясын *ортончу мамлекет* деп атаган.

221 - 206 жж. б.з.ч. Цинь династиясынын доору жана 206 ж. б.з.ч. - 220 ж. б.з. Хань заманында: елконун эц алгачкы гулдошу эле.

618 - 907 жж. Тан династиясынын эпохасында, кытайдын маданияты накта гуддугон.

Мин жана Цин династиясында: консерватизм жана обочолонгондук, начарлоого алып келген.

Согуштар женунде. 1937 - 1945 жж. жапондук баскынчыларга каршы согуш. 1945 - 1949 жж. жарандык согуш, кийинки аталышы: боштондук согушу. Эскертуу: кьфгыздар менен кытайлар эч качан согушкан эмес.

1949 ж. 1.10. - Пекинде, Компартиянын жетекчиси Мао Цзедун Кытай Эл Республикасынын тузулгендугун жарыя кылган.

Мамлекеттик чек драны чечуу.

VI жанаVIII кылымдарда Улуу Жибек Жолунун бир бутагы Узенгу - Кууш суусунун тундук -чыгыш тарабындагы Бедел ашуусунан отуп, андан ары азьфкы автожол Ысык - Кол сыртынан откон жана туштук Ысык - Колдун жээгиндеги Кумтор менен туташ болгон.

1757 ж., кытай аскерлери Амирсан джунгар мамлекетин талкалаган соц, Ысык - Кол саяктарынын башчысы Терёчу бий, сарбагыштардын башчысы Черикчи, таластыктардын башчылары Маты жана Маматкул Кытай империасынын букаралыгын (подданство - принадлежность к просто народью) макул деп жарыя кылышкан.

1759 ж. адыгине уурусунун башчысы Ажы бий 15 - батыш кьфгыз уурусун Кытайдын курамына кирууну жарыя кылган экен. Ошол эле учурда саяктардан Топчу бий, кушчулардан Кубат бий, Таластан Эшбото бий, Ысык - Колдон Бирназар бий, ездору Кытайга барышкан жана элчилерин жонотуп, вассалитеттин таанышкан. Кеп кытайдын борбордук бийлигине баш ийуу эмес, керек болгондо гана бири бирине жардам беруу делген.

1758 - 1790 жж., кыргыздардын кээ бир манаптары, мисалы, сарыбагыштардан Атаке, саруулуктардан Ажыбек, Кокон хандыгына баш ийуу ниетин билдиришкен.

1858 ж., аталган жарыялардан 100 - жыл откон соц, тундук кыргыз ууруларынын башчылары Боромбай, Уметалы, Байтик ж.б-лар, региондогу болгон шартты эске алып, Россия императорлугуна - Россия букаралыгына кабыл алуу отунучу менен кайрылышкан жана ал канаатандьфылган.

Ошол учурдагы орус - кытай келишимдерине кайрылсак. Мис, 1986 ж. *Советтер Союзу жонундогу жалпы маалымат* аттуу кытай окуу китебинде, тец эмес келишимдер деп, томонкулор аталган: Айгунь (1858), Пекин (1860), Точенск протоколу (1864), Илий (1881) жана Кашгар келишими (1884). Бир миллион километр аймак кытайдыкы делген. Ага кошумча, Кытайдын батыш аймагынандагы 70 - минчарчы километр биздики делген.

1882 - 1924 жж. орус - кытай чек арасын текшерууго мораторий жарыяланган.

1964 ж. чек ара боюнча совет - кытай консультациям башталган. 25 - талаш участкаларынын 5ши кьфгыз тараптан: 33 миц км^2, кьфгыз - кытай мамлекеттик чек арасынын талаш болгон аянты = 3, 750 км^2. 1чи - Хан - Тенгри жана Жециш чокуларьг 2чи - Майбаштоо кьфкалары (хребет). Зчу Узенгу - Куш. 4чу -Тепши жана Бозайгьф. 5чи - Эркештап (Нура айлы менен).

1987 ж. совет - кытай суйлошулорунун негизинде, чек аранын сызыгын тактоо керектигине макул болушкан.

1991 ж. 31 августа Кыргызстан эл аралык укуктун жацы субъектиси катары пайда болду. 1992 ж. 5 январында Кьфгызстан жана Кытай дипломатияльпс мамилени тузушкон. 1992 ж. торт мамлекет томонку келишимге кол коюшкан: *Кыргыз, Казак, Орус жана Таджик екметтерунун Кытай окмоту менен чек ара маселелери боюнча суйлошуу жургузуу женунде*.

Ошентип, 1992 ж. Кыргызстан суйлешуу пронесение кириште. Анткени, талаш аймактар республикага толук етмек. Мындай салыштьфып текшеруулер, елчелер жана тактоолор 32 - жылга созулган, айтсак 1996 ж. 4 августундагы *Кыргыз Республикасы жана Кытай Республикасынын кьфгыз - кытай мамлекеттик чек ара келишимине* чейин. Чечимдин мацызы: (1) Кашгар протоколунун (1882.25.11): 1чи пунктун аткаруу: мамлекеттик чек аранын эц бийик чокусу Хан - Тенгри аркылуу етушу, (2) макулдашылган чек аранын сызыгы эн бийик Жециш тоосу аркылуу етушу.

Жалпы бутум. Кьфгызстан Хан - Тенгриге болгон кируу мумкундук сигментин терт эсеге кебейткен. 1991 ж. совет - кытай суйлешуулеруне караганда, Кьфгызстан Жециш чокусун коргоп калды, кытай версиясы боюнча, Кытайга етмек.

2002 ж. 25 майда кьфгыз - кытай мамлекеттик чек ара боюнча Келишимдерине кол коюлган жана ратификацияланган.

2002 ж. 24 июнунда Кьфгызстан менен Кытай дын, ынак коцшулук мамилелер, достук жана кызматташтык Келишиминин 4 беренесине кайрылсак: эки елкенун чек ара маселелеринин толук чечилиши, ортодогу чек ара тубелук тынчтьпе жана достук учун, урпактардан урпактарга етет.

2003 ж. 28 февралында Кьфгызстандын Конституциялык соту: аталган келишимдердин Кьфгыз стандын Конституциясына жана елкенун мыйзамдарына туура келет.

Кьфгыз - кытай мамлекеттик чек ара келишимдери эки эддин негизги кызыкчылыктарына жооп берет жана региондогу тынчтыкты жана туруктуулукту сактайт.

1992 - 2018 жж. Кьфгызстан жана Кытай 200ден ашык мамлекеттер, екметтер жана ведомстволор аралык келишимдерге кол коюшту.

Маалымат учун. Кыргыз - кытай мамлекеттик чек аранын узундугу: 1084, 348 км.

КЕЛЕЧЕГИ.

Кытайдын Терагасы Си Цзиньпин *Бир кур -бир жол*демилгесин 2013 ж. Кытайдын тышкы са-

ясатынын езегу катары жарыялаган жана дуйнелук * гармониялык тузулуштун бутундугу* деп эсептейт.

Азьф, АКШ менен Кытайдын устемдук учун жарышы кучеп турган чакта [4].

Кыргызстандын теменку тармактарына тиешеси бар: жацы кара жана темир жолдорду, портторду, электрстанцияларды, энергетикалык куурларды салуу, телекоммуникация инфраструктураларына да.

*Бир кур -бир жол*республиканын улуттук программасы *Таза коом*(2040 ж. чейин) менен туташ. Пайдасы: океандарга чыгуу, Кьфгызстан аркылуу Европага етуучу волокондук -оптикалык (ВОЛС) беруу сызыгы, электрондук соода, Улуу Жибек жолуна санарипти куруу (цифрового пути) жана коррупция менен курош. 2018 ж. 4.05. КР Президента Жеенбеков С.Ш. кытайдын тарыхындагы бир окуяны мисалга келтирди. Анда кытайлык эл башкарган адам елкодв кецири тараган ууруну кантип жоюнун айласын таппай, даанышман Конфуцийден акыл сураса, ал: *езунуз напсинизди тыйсаныз, башкалар сыйлык берсе да уурдабайт* деген экен [5]. Кыргызстанда коррупцияга каршы курош кучвйт.

Кытай ал долбооруна $ 20 - млрд. инвестицияны, ошол жолдогу мамлекеттерге салды. Эц башкы максаты: 68 - мамлекетке: $ 3 - трлн. белунгендугунде. *ЕАЭБ*ге кирген влквлвр (Кыргызстан, Россия, Казахстан, Беларусь, Армения) *Бир кур - бир жолго* кошулууга кызыктар, инвестиция Кытайдан келет.

2000 ж. бээри темир жолду куруу боюнча суйлошуулор жургузулгон. 2018 ж. эц башкы узгултукту жоюу теменку магистралдык темир жолду куруу: Кытай, Кыргызстан жана взбекистан.

Кытай менен Казахстандын ортосунда болгон Кьфгызстан, езунун геосаясий ахвалына жараша, эгемендуулугун сактоодо Казахстанга кез каранды [6].

Аталган долбоор, Кьфгызстандын экономикалык тузумун оте таасирдуу езгертет, ал эми келечекте, республиканын социалдык - экономикалык тармагына да тиешеси болот. Темир жол Борбордук Азиядан етуп, андан ары Беларусь жана Украинаны камтыйт.

Азьфкы этапта, Кьфгызстан менен Кытайдын мамилелери ишеним жана ез ара шериктештик мунезге ээ

Америкалык*Сешег for Global Development* аналитикалык борбору (ras.azattyk.org - 29088580. 3.05.2018): Кыргызстан - Кытайга карыздан зыян тартып калат* дейт. 2018.31.01. - Кьфгызстандьш мамлекеттик карызы: $ 4.6 млрд. Анын ичинен Кытайга: $ 1.7 млрд. 1,5 млрд. кытайдын *Эксимбанкына* теленет. Кытайдын улушу 2% дан 44% ескен. Кыргызстанда Кытайдын - 1 мин. 349 компаниясы катталган.

Жыйынтык. КРнын екметунун *Жацы доорго - кьфк кадам* программасында уч багыт белгиленген: (1) элдин экономикалык бакубаттыгы; (2) калктын социалдык бакыбаттуулугу; (3) коопсуздук жана жагымдуу чейре. Мацызы: жацы доорго етуу. Мисалы, 5,6,7 кадам - *Бел болчу билим. Из калтьфуучу илим.*17 кадам - *Тышкы саясатта*: улуттук кызыкчыльпстарды коргоо жана илгерилетуу, елкенун туруктуу социалдык - экономикалык енугуусу учун жагымдуу тышкы шарттарды тузуу. Ылайым, ишке ашса деп аракеттенели.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2016.11.12.).
2. Токтобаев Б.Т. Теоретико-правовые проблемы межгосударственной интеграции Кыргызской Республики и Китайской Народной Республики - Автореферат д.ю.н. – Б.:*Чебер*.- 2017.- С. 9.
3. Кыргызы (Отв. А.Асанканов и др.). - М.: *Наука*.-2016.- С. 94 - 95.
4. Киссинджер Г. О Китае. - М.: *АСТ*.- 2017.- С. 567
5. www. president.kg = 11892 (4.05.2018).
6. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - М.*АС*.- 2017.- С. 159.
7. Чотонов У. История Отечества. Учебник для вузов неюридических специальностей.- Б.: Алтын Тамга.- 2018. – С.305. ***Рецензенты: Рысмендеев Б. Ж. –****доктор юридических наук,*

профессор КГЮА ***Сманалиев К. М.*** *- доктор юридических наук, профессор КНУ*

им. Ж. Баласагына